

В.В. Кучер, студ., I курс, гр. ОА-77, ЮФ

Науковий керівник – к.і.н., доц. М.Е. Кругляк

Житомирський державний технологічний університет

КОРОТКИЙ НАРИС З ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО ЗВЯГЕЛЯ

Вперше місто Новоград-Волинський згадується в 1256 р. у «Галицько-Волинському літописі» під назвою Возвягель. З цього ж джерела відомо, що населений пункт розташований на правому березі р. Случ. Проте вже наступного року, як свідчить літопис, місто було спалене дружиною Данила Галицького через неслухняність його жителів. Коли князь задумав грандіозний похід на Київ з метою об'єднання всіх земель Правобережжя, він несподівано для себе натрапив на відчайдушний опір князів Болохівської землі та міських громад Київщини, серед яких згадується й Взвягель (Звягель), який був форпостом Київського князівства на його західних рубежах. Тому в 1257 р. Данило Галицький зі значними силами оточив непокірний Взвягель; після відчайдушної битви, оволодів містом і спалив його, а жителів забрав у полон.

Нове поселення під назвою Звягель виникло на лівому березі р. Случ в 1257 р. Саме цей рік і вважається роком заснування Новоград-Волинського. Слово «Звягель» із санскриту перекладають так: «звя» – свято, «гель, гелі, Геліка» – сонце, тобто Звягель – це Свято Сонця. Однак згідно з легендою, колись річка Случ була судноплавною, а біля поселення, яке виникло на її крутих берегах, пропливали вночі кораблі та часто розбивалися об скелі. Тому люди натягли через річку канат, на який підвісили дзвони, і коли за канат чіплявся щоглою черговий корабель, то гудів дзвін, попереджаючи про небезпеку. Тому від слова «звягать» – «дзвонити» і назвали це місце, яке означає те ж, що і Звенигород. Вчені стверджують, що й справді тут пролягав торговий шлях від Чорного моря до Балтійського. Іноземні торговці на човнах піднімалися по Гіпанісу (Південному Бугу), далі плвли по його притоку – Бужку, потім волочили човни до верхів'я Случі, і вже по цій річці вони рухалися до Прип'яті.

До XVIII ст. містом володіли литовці та поляки. Під владу литовських феодалів Звягель потрапив у 1340 р., а з середини XIV ст. його господарями стали князі Звягельські. Потім місто відійшло до володінь графині Зубової, а в 1507 р. литовський князь Олександр подарував його К.Острозькому. Поблизу замку перебувала базарна площа, кілька вулиць, князівський палац, костел. У 1620 р. у Звягелі було 5 вулиць, 2 площі і 403 двори.

Після прийняття Люблінської унії 1569 р. Звягель потрапив під владу Польщі, але населення міста довго боролось за свої права проти окатоличення, брало участь у повстанні 1594–1596 рр. під проводом С.Наливайка. Під час Визвольної війни українського народу, влітку 1648 р. городяни разом із козаками М.Кривоноса вигнали польську шляхту зі Звягеля; а в 1649 р. місто стало центром Звягельського полку. Однак за Андрусівським перемир'ям 1667 р. Звягель знову потрапив під владу Польщі. І лише після другого поділу Речі Посполитої (1793 р.) Правобережна Україна була включена до складу Російської імперії. 5 липня 1795 р., згідно з указом Катерини II, Звягель було перейменовано на Новоград-Волинський і призначено центром Волинської губернії. Однак у місті з населенням 6127 осіб не знайшлося належних будівель для губернських і повітових органів управління: з 522 будинків лише 5 були кам'яними, з 17 міських вулиць тільки одна була викладена кам'яною бруківкою, було 2 площі. Тому було прийнято рішення розмістити канцелярії в Житомирі, який в 1804 р. офіційно був затверджений адміністративним центром Волинської губернії.

Незважаючи на насичену участь у політичних подіях протягом усього періоду свого існування, життя в місті йшло своєю чергою, і традиційним заняттям місцевого населення були ремесла, торгівля, землеробство, бджільництво та полювання. Ще в 1731 р. для звягельських ремісників був затверджений єдиний статут: у місті тоді налічувалося 9 ремісничих цехів. З початку XIX ст. в Новограді-Волинському починає розвиватися промисловість, працюють 3 шкіряні, цегляний, поташний, свічковий і винокурений заводи. Був побудований чавуноливарний завод, на якому в 1806 р., за вказівкою полководця М.І. Кутузова, розпочато виробництво артилерійських ядер і картечі. До речі, в 1804 р. тут розміщувалася штаб-квартира й самого М.І. Кутузова. Також були відкриті військовий шпиталь, міська лікарня,

парафіяльна школа; відбувалися зміни в архітектурному обличчі міста, були побудовані три нові церкви – Різдва Пресвятої Богородиці, Преображення Господнього і св. Архістратиґа Михайла. У 1845 р. у приміщенні поштової станції зупинявся Т.Шевченко, будучи художником Археографічної комісії. Захоплення містом він відобразив у повісті «Варнак».

Наприкінці XIX ст. в Новограді-Волинському оселилися німецькі та чеські колоністи, яким не було рівних у виробництві ковбас і пива. Нечисленна інтелігенція була представлена вчителями, лікарями, чиновниками; працювали міські училища та 2 гімназії. Історія міста нерозривно пов'язана з ім'ям української поетеси Лесі Українки. Будинок, в якому 13 лютого (за старим стилем) 1871 р. народилася Л.П. Косач, зберігся до наших днів. Зараз у ньому знаходиться літературно-меморіальний музей. До початку XX ст. Новоград-Волинський перетворився на респектабельне повітове губернське місто, в центрі якого були двоповерхові будинки, де перші поверхи займали магазини, а на других розміщувалися квартири городян.

28 травня 1916 р. було відкрито пасажирське сполучення на ділянці Шепетівка – Новоград-Волинський–Коростень. Однак розмірене життя міста було порушене бурхливими подіями війн і революцій. У серпні 1919 р. у результаті масового обстрілу частинами Червоної Армії в місті спалахнула катастрофічна пожежа, впродовж кількох годин було знищено близько тисячі будинків. За роки громадянської війни різко зменшилася кількість жителів Новограда-Волинського – з 22809 осіб у 1915 р. до 12858 осіб у 1922 р. Після встановлення радянської влади поступово почалося відновлення міста, а в другій половині 1920-х рр. до його складу ввійшла колишня садиба помешкання на правому березі Случі – Ново-Звягель.

Через близькість Новограда-Волинського до кордону із Польщею на початку 1930-х рр. було взято курс на мілітаризацію міста. Силами військових була споруджена залізниця Новоград-Волинський–Житомир; у районі Ново-Звягеля і біля залізничного вокзалу побудовані військові містечка. У рамках антирелігійної кампанії до середини 1930-х рр. було знищено більшість храмів Новограда-Волинського. Під час Великої Вітчизняної війни Новоград-Волинський був окупований нацистами з 8 липня 1941 р. по 3 січня 1944 р.

У перші післявоєнні роки почалася відбудова господарства населеного пункту. Зокрема, було відремонтовано міст на Житомирському шосе. У 1950-х рр. будувалися багатоповерхові будинки для робітників машинобудівного й авторемонтного заводів та військовослужбовців. Прискореними темпами здійснювалося будівництво приватних житлових будинків у різних частинах міста, де виникли нові вулиці та провулки. До початку 1960 р. нараховувалося вже 34 дво-, 5 три- та 10 чотириповерхових житлових будинків і 1 «п'ятиповерхівка». З'явилося водяне опалення, ванни, скраплений газ (в 1960 р. ним користувалися в 7 тис. квартир). У 1956 р. в державному секторі житлова площа була електрифікована на 94,1 %. Станом на 1.01.1960 р. 35,6 % жилої площі було забезпечено водопроводом. Розвивався міський транспорт: у 1960 р. курсувало 13 автобусів. До складу міста ввійшли колишнє с. Лубчиця і хутір Лідівка. Населення у 1959 р. становило 27,6 тис. осіб. У першій половині 1960-х рр. були зведені нові багатоповерхівки, універмаг, завод продтоварів, відкрито новий ринок. У другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. споруджено Палац культури, будинок місцевої адміністрації, м'ясокомбінат. До складу міста ввійшли колишні села Смолка і Ржатківка, район гранітного кар'єру.

Наприкінці 1970-х — початку 1980-х рр. почалося будівництво 9-поверхових будинків на розі вулиць Леніна і Пушкіна та біля Палацу культури, де сформувалася площа Лесі Українки. Саме тут у 1987 р. встановлено пам'ятник поетесі. Наприкінці 1980-х рр. реставровано фортечну стіну й одну з її веж, а територію, що прилягає до неї, перетворено на зону відпочинку. В цей же час почалася масова забудова нового житлового масиву приватних будинків у мікрорайоні Смолка для сімей військовослужбовців.

Сучасний Новоград-Волинський займає площу 2667 га. Згідно з Всеукраїнським переписом 2001 р., чисельність його населення склала 56555 осіб. У місті нараховується 344 вулиць, провулків і площ (1997 р.). Зараз Новоград-Волинський – сучасне, економічно привабливе місто. За 10 км від нього проходить нафтопровід «Дружба», за 5 км знаходиться нафтоналивна станція. Основні об'єкти виробничої і невиробничої сфери – 21 промислове підприємство, 5 транспортних і 9 будівельних організацій, 52 підприємства торгівлі, 38 – громадського харчування, 62 – сфери послуг, 12 шкіл, 4 вищі навчальні заклади, 3 клубні установи, 9 бібліотек, 2 музеї, музична та художня школи.